

УДК 811.111.37.091.33:911

Aziza ZARIPOVA,
SamDCHTI tayanch doktoranti
E-mail: Zaripovaaziza23@gmail.com

PhD dotsent G.Boltaqulova taqrizi bilan

INGLIZ TILI DARSLARINI GEOGRAFIYA YO‘NALISHI TALABALARIGA SAMARALI O‘QITISH KO‘NIKMALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada geografiya sohasiga oid terminlar tipologiyasi yoritilgan. Geografiya sohasidagi terminlarning shakllanishi, yangi terminlarning qo‘llanilishi va ushbu sohaga oid terminologiyasi tizimini lingvistik tadqiq etishda qo‘shma terminlarning morfologik strukturasi yasalishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qitish strategiyalari, geografiya sohasiga oid terminlar, terminlarni shakllanishi, terminlar tipologiyasi, o‘qitish strategiyalari tasnifi.

НАВЫКИ ЭФФЕКТИВНОГО ПРЕПОДАВАНИЯ УРОКОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ГЕОГРАФИИ

Аннотация

В данной статье описана типология терминов, относящихся к области географии. Освещены терминообразование в области географии, употребление новых терминов и формирование морфологической структуры совместных терминов в лингвистическом исследовании терминологической системы, относящейся к этой области.

Ключевые слова: стратегии обучения, термины, связанные с географией, терминообразование, типология терминов, классификация стратегий обучения.

SKILLS OF EFFECTIVE TEACHING OF ENGLISH LANGUAGE LESSONS TO GEOGRAPHY STUDENTS

Annotation

This article describes the typology of terms related to the field of geography. The formation of terms in the field of geography, the use of new terms and the formation of the morphological structure of joint terms in the linguistic research of the terminology system related to this field are covered.

Key words: teaching strategies, terms related to geography, formation of terms, typology of terms, classification of teaching strategies.

Kirish. Hozirda pedagogik adabiyotlarda xorijiy tillarni samarali o‘qitilishi tushunchasining keng qo‘llanilishi tez-tez ko‘zga tashlanmoqda bu esa o‘z o‘zidan chet tillarni nafaqat filologiya vakillariga balki boshqa nofilolog soha vakillariga ham chet tillarni o‘rganish talabni orttirmoqda.

Xususan tabiiy fanlar, geografiya yo‘nalishi talabalari uchun ingliz tili darslarini tashkillashtirish muhim masalalardan hisoblanadi. Oliy ta‘limgacha o‘quvchilarga ingliz tili bitta tayanch dastur asosida o‘qitilib kelingan bo‘lsa, oliy ta‘lim bosqichiga kelib bu ikkita yo‘nalish chet tilni filologik maqsadlarda o‘qitish, kelajakdagi chet tili o‘qituvchilarini yetishtirish va nofilologik yo‘nalishda chet tilini aniq bir yo‘naltirilgan maqsadlarga va kasblarga farqlab (Language for Specific Purposes, LSP) o‘qitish ko‘zda tutiladi. Bunda esa har bir xorijiy tilni o‘rganish uchun terminlarning ahamiyati qanchalik muhimligini bilamiz. Ushbu maqolada geografiya sohasiga oid terminlarning til o‘rganishdagi o‘rni haqida ko‘rib chiqamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Samarali va qiziqarli o‘quv jarayonlarini tashkil qilish hozirgi kungacha har dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelmoqda. Mamlakatimizda xorijiy tilni o‘qitish masalalari G.X.Bakieva, L.T.Axmedova, J.J.Jalolov, T.K.Sattarov, M.Djusupov, D.Djumanova, D.U.Xoshimovalar, ingliz tilini o‘qitish metodikasi bo‘yicha F.M.Rashidova, F.Sh.Alimov, M.Gulyamova, F.Ikromxonova, B.G.Kulmatov, I.M.Tuxtasinov, M.A.Nazarova, T.Madraximov X.Mamatqulov, K.Riskulovalar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishgan. Bundan tashqari, samarali o‘qitish

texnologiyalaridan foydalanishning bir qancha nazariyalari va amaliyoti masalalari, ularni qo‘llashning metodik va didaktik asoslari, shuningdek, yangicha onlayn ta‘lim jarayonini yurtimizda qo‘llash masalalari yurtimiz tadqiqotchi olimlari

A.K. Krupchenko kasbiy lingvodidaktika ob‘ektiv ijtimoiy talab asosida, ya‘ni turli soxa egalarining chet tillarni xalqaro ma‘lumotlar va tajriba almashishda vosita sifatida egallash ehtiyojlari asosida yuzaga kelganini, bu tarmoq ancha avval T. Hatchinson va A. Uolters tomonidan ingliz tilini maxsus maqsadlarda o‘qitish “English for Specific Purposes” sifatida ilgari surilganini ta‘kidlaydi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Bizgacha ma‘lum bo‘lgan bir qancha ma‘lumotlarni o‘rganish bu tarmoqning uzoq tarixga va o‘z tamoyillariga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ma‘lum bo‘lishicha bugungi kungacha G‘arb lingvodidaktikasida kasbiy lingvodidaktikaga oid 300dan ortiq asarlar yaratilgan va ularda kasbiy lingvodidaktikaning integrativlik, ko‘p darajalilik, modellarlik, variantlilik, kommunikativlik, modullilik, kasbiy yo‘nalganlik kabi bir nechta turlari aniqlangan.

Kasbiy lingvodidaktika lingvodidaktikaning tarmog‘i sifatida didaktika, kasbiy pedagogika, kasbiy psixologiya va psixolingvisika, lingvistika, kommunikatsiya (muloqot) nazariyasi va maxsus fanlar bilan o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, buni quyidagilar bilan asoslash mumkin [2]:

– kasbiy lingvodidaktika ta‘lim berish bilan bog‘liq ekan, demak, u didaktika bilan uzviy bog‘liq;

– chet tilidagi kasbiy kommunikativ layoqatlarini shakllantirishda shaxsiy fazilatlar, qobiliyat, kasbiy layoqat

haqida gap ketar ekan, bu o'z- o'zidan kasbiy psixologiya va psixolingvistika bilan bog'liqlikni ko'rsatadi;

– gap chet tilini o'qitish haqida ketar ekan, albatta, kasbiy lingvodidaktika lingvistika bilan bevosita bog'liq;

– chet tillarini o'qitishning asosiy maqsadi kasbiy, sohaviy va madaniyatlararo muloqotga o'rgatishdan iborat, demak, kasbiy lingvodidaktika muloqot yuritish nazariyasi, etika me'yorlari bilan ham bog'liq.

A.K.Krupchenko kasbiy lingvodidaktikaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni aytib o'tadi [4]:

– kasbiy lingvodidaktikaning nazariy metodik asoslarini ishlab chiqish;

– kasbiy lingvodidaktikaning asosiy tamoyillarini aniqlash;

– chet tilini maxsus maqsadlarda o'qitilish maqsadlarini oydinlashtirish;

– chet tilini kasbiy - sohaviy o'qitish mazmunini aniqlash;

– mutaxassislarni chet tiliga o'qitishning shakl va metodlarini tanlash;

– chet tilini kasbiy–sohaviy o'qitishning o'quv metodik ta'minoti va texnik vositalarini tanlash kabi masalalarni ko'rsatib o'tadi.

Kasbiy lingvodidaktikaning asosiy va qo'shimcha turlari A.N.Kuznesova tomonidan keng tavsiflangan bo'lib, asosiy tamoyillari sifatida ijtimoiy-kasbiy muhitni yaratish, kompetensiyaviy yondashuv talablari, integrativligi, fanlararo aloqadorlikni inobatga olish, chet tilida kasbiy kompetensiyalarini kompleks shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kabi turlarini aniqlab o'rganadi.

Qo'shimcha tamoyillar sifatida esa til o'rganuvchining yoshi, ta'lim olishdagi muammolari, modulliylik, tilni o'qitishda uzviylikni ta'minlash, materiallarning originalligi va autentiligi kabi qator tamoyillar inobatga olinishi kerakligi qayd etib o'tiladi.

Kasbiy lingvodidaktikaning ko'rsatib o'tilgan vazifalari va tamoyillaridan kelib chiqqan holda, kasbiy lingvodidaktikani tilni kasbiy- sohaviy o'qitishning nazariy asoslari, uning metodik, didaktik, lingvistik xususiyatlarini o'rganuvchi fan, deb izohlash mumkin.

Kasbiy lingvodidaktikaning asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan chet tilini mutaxassislik fanlari bilan bog'langan holda o'qitishning mazmuni, shakli va vositalari G. Dadamirzaev va Q. Fayzullaevlar tomonidan maxsus tadqiq etilgan bo'lib, ular 1-jadval.

Geografik obyektlarga oid terminlarning mavzuiy guruhlari

№	Shahar	Tuman	Qishloq	Mahalla
1.	Beruniy	Yeshkili	Burlaq	Zaxoki moron
2.	Ardaxushmitan	Xiva	Avshar	Nartibaland
3.	Namangan	Qo'shko'pir	Avsharbadog	Balandariq
4.	Farg'ona	Xongqa	Ardaxiva	Beshbuloq
5.	Toshkent	To'raqo'rg'on	Axcha	Anjirzor

Lug'at materiallarini tahlil qilish jarayonida geografiya sohasiga oid terminlarini har ikki tilda, ya'ni ingliz tilidagi asliyat shakli strukturasiga va semantikasi o'zbek tilida yaratilgan shakl strukturasiga va ma'no mazmun jihatiga ko'ra qiyosiy tarzda o'rganib chiqdik. Har ikki tilda ham ushbu terminlar qatori shakl strukturasiga ko'ra bir-biriga o'xshash jihatlari aniqlandi. Avvalo, ingliz va o'zbek tillarida to'plangan sohaviy terminlar strukturasiga xos o'xshashligi tasnif etildi.

Geografiya sohasiga oid terminologiyasi tizimini lingvistik tadqiq etishda qo'shma terminlarning morfologik strukturasiga yasalishi va material jihati umumiy asosda qo'shma so'zga nisbatan o'rganildi. Qo'shma terminlar yasalish materialiga ko'ra asosan quyidagi turlarga bo'linadi:

Ot+Ot (N+N): Kosonsoy, Kulbuqon, farmhouse, countryside;

o'quv fanlari asoslari o'rtasidagi bog'liqlik yoki turli o'quv fanlarining elementlararo integratsiyasini fanlararo bog'lanish, deya ta'kidlaydilar. A.Hasanov esa o'z ishida fanlararo aloqadorlikning quyidagi turlarini ko'rsatib o'tadi:

– bo'lajak mutaxassisning dunyoqarashini shakllanishiga yordam beruvchi metodologik va konseptual aloqadorlik;

– bilim va malakaning dolzarblashuvini ta'minlaydigan mazmunga ega fanlararo aloqadorlik;

– bo'lajak mutaxassisning kasbiy muhim shaxsiy sifatleri shakllanishiga qaratilgan tarbiyaviy aloqadorlik;

– o'rganilayotgan faning bo'lajak kasbiy faoliyat elementlari bilan aloqalariga tayanadigan metodik aloqadorlik.

Quyida ingliz tilini maxsus maqsadlarda nofilologik yo'nalish talabalariga xususan, geografiya yo'nalishidagi talabalarga terminlar yordamida o'rgatilishini ko'rib chiqamiz.

Geografiya sohasiga oid terminlarning shakllanishi deduktiv yo'lni sxematik tarzda quyidagicha ifodalash mumkin:

1) yangi terminning og'zaki ta'rifi;

2) termindagi muhim xususiyat va bog'lanishlarni tahlil qilish, o'rganilayotgan obyektning xususiyatlarini yoritib berish;

3) termini o'zlashtirish uchun ta'lim oluvchilar faoliyatini tashkil etish, mustahkamlash va terminning muhim xususiyatlarini umumlashtirish;

4) ushbu terminning mantiqiy va mazmunli aloqalarini o'rnatish;

5) yangi terminning qo'llanilishi.

Masalan, geografik obyektlarning nomlariga oid terminlarga quyidagi talablar qo'yiladi:

geografik obyektga eng xos bo'lgan belgilarni aks ettirishi;

mazkur geografik obyekt joylashgan yerdagi geografik obyektlar nomlarining mavjud tizimiga mos tushishi;

mahalliy aholining fikrini hisobga olishi;

qoida tariqasida, ko'pi bilan uchta so'zdan iborat bo'lishi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Geografik Obyektlariga oid terminlarning mavzuiy guruhlarini belgilashda shahar, tuman, qishloq, mahallalar kesimida o'rgandik (1-jadvalga qarang):

Sifat+Ot (Adj.+N): Balandariq, Marjonbuloq, lighthouse, longitude, rainforest, highlands, earthquake;

Son+Ot (Num.+N): Beshbuloq, Chorkesar;

Ot+Fe'l (N+V): Katmonchovdi, livestock.

Hozirda ingliz tilini o'qitishda "Arra" o'zaro o'qish texnikasi, "Birgalikda o'qiyimiz", "O'ylang, juftlikda ishleng – fikr almashing" birgalikda o'qish texnikasi, "Inster, Toifali, Konseptual, BBB, SWOT-tahlil" jadvallari, "Klaster, Kaskad, Nilufar guli, Piramida, Baliq skleti, Nima uchun?", kabi sxemalardan foydalanish o'quvchilar bilimini oshiradi va mustahkamlaydi.

Bunday interfaol metodlaridan foydalanish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini tadqiq etish dars sifatini oshiradi. Interfaol metodlar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir o'quvchining faolligiga asoslanadi. Bu metodlardan foydalanilganda bilim olish o'quvchi uchun qiziqarli hayotiy faoliyatga aylanadi. Interfaol usul qo'llanganda o'quvchilar

o'qitilmaydi, balki ularning o'zlari o'qituvchi bilan birgalikda muayyan yo'nalish va miqdordagi bilimlarni mustaqil o'zlashtiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, terminalogiya ma'lum darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma'lum terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminalogiyaning rivojida uning tadbiiq etilishida, fan sohalariga oid maxsus lug'atlarni nashr qilib turish va uni amalda foydalanilishi ham muhim ahamiyatga ega. Geografik obyektlarga oid terminlar tizimi ma'lum bir joy bilan xarakterlanib shakllantiriladi.

Yuqorida qayd etilgan kasbiy yo'naltirilgan matnlar bilan ishlash bosqichlariga quyidagi topshiriqlarni tavsiya

etish maqsadga muvofiqdir. Nofilologik ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishda fanlararo aloqa chet tili mashg'ulotlarda bevosita kasbga, sohaga oid autentik materiallardan samarali foydalanish natijasida talabalarning mutaxassislikka oid bilimlarining boyib borishga va sohaga doir eng so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lishga olib keladi. Bizningcha, ingliz tilini mutaxassislik fanlari bilan integratsiyalashtirib o'rgatishda chet tillarning xususan, ingliz tilining mavzulari mutaxassislik fani mavzulari bilan paralel ravishda taqqoslab mutaxassisning kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqib saralanishi muhim, ayniqsa so'z boyligining oshirilishi va terminalogiyaning alohida o'rni bor.

ADABIYOTLAR

1. Dadamirzayev G., Fayzullaev K.M. Fanlararo boglanishning muhandislik talimidagi o'rni // Zh. Pedagogika fanlari. - M., 2016. - No 1. B.34-36.
2. Krupchenko A.K., Kuznetsov A.N. Professional lingvodidaktika asoslari (monografiya). Akademiya APK va PPRO - M., 2015. - 232 p.
3. Krupchenko A.K., Kuznetsov A.N. Professional lingvodidaktikaning boshlanishi: Monografiya. Lambert Akademik nashriyoti. - M., 2011. - 215 b.
4. Kuznetsova I.V. SVE Federal Davlat Ta'lim Standartining umumiy kompetentsiyalarining qo'llanilishi va Oliy Ta'lim Federal Davlat Ta'lim Standartining universal kompetentsiyalari // Yaroslavl Pedagogika byulleteni.
5. Словар геологических терминов on-line. Электронный ресурс: <http://dic.academic.ru/contents.nsf/geolog/>. Дата обращения: 13.10.2021.
6. Словар географических терминов. Электронный ресурс: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_paph.cgi?R4uu4Prgtlyg!Hlsr9). Дата обращения: 13.10.2021.
7. Что такое топонимы? Значение, происхождение, примеры. Электронный ресурс: <https://www.syl.ru/article/369486/что-такое-toponimyi-znachenie-proishojdenie-primeryi>. Дата обращения: 17.11.2021.